

15. અખંડ ભારતના શિલ્પી

ડૉ. રાઘવજી માધડ

જન્મ : 1-6-1961

ડૉ. રાઘવજી દાનાભાઈ માધડનો જન્મ અમરેલી જિલ્લાના દેવળિયા ગામમાં થયો છે. તેમણે મુખ્યત્વે ટૂંકી વાર્તા, નાટક, નવલકથા અને લોકસાહિત્યમાં સર્જન કરેલ છે. ‘ઝાલર’, ‘અમરફળ’, ‘કૂખ’, ‘જળતીર્થ’, ‘લોકવાણી’ એમનાં નોંધપાત્ર પુસ્તકો છે. ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી સહિત અન્ય સંસ્થાઓ દ્વારા તેમને પારિતોષિક પ્રાપ્ત થયાં છે. શિક્ષણ ક્ષેત્રે તેમનું નોંધપાત્ર પ્રદાન રહ્યું છે. ‘મારી શિક્ષણગાથા’ અને ‘વર્ગ એ જ સ્વર્ગ’ તેમનાં શિક્ષણવિષયક પુસ્તકો છે. ગુજરાતનાં અગ્રગણ્ય દૈનિકપત્રોમાં તેમની કોલમ લોકપ્રિયતાને વરી છે.

આ ચરિત્રલેખમાં લોખંડીપુરુષ સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલની કાર્યશૈલીને પ્રસ્તુત કરવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો છે. વલ્લભભાઈના જીવનમાં જોવા મળતાં નીડરતા, દૃઢ સંકલ્પ, કર્તવ્યનિષ્ઠ, અડગ મનોબળ, નેતૃત્વ જેવા ગુણો આ ચરિત્રલેખમાં સુંદર રીતે નિરૂપાયા છે. સરદાર વિશેના અન્ય મહાનુભાવોનાં અવતરણો દ્વારા તેમના વ્યક્તિત્વને અહીં ઉજાગર કરવામાં આવ્યું છે. આ બધા પ્રસંગો દ્વારા સરદારનું એક સુરેખ શબ્દચિત્ર ખડું થાય છે.

વલ્લભભાઈના જીવનમાં બારડોલીની લડતનું ભારતના સ્વાતંત્ર્યસંગ્રામની જેમ જ એક આગવું અને અનોખું મહત્ત્વ છે. વલ્લભભાઈના સમર્પિત જીવનની સિદ્ધિઓનું આ એક શિરછોગું ગણાય છે. બારડોલીની લડત પુરજોશમાં ચાલતી હતી. તેમાં કોઈ એક પ્રસંગે કોઈકના મોંમાંથી વલ્લભભાઈ પટેલ માટે ‘ખેડૂતોના સરદાર’ એવો ઉદ્ગાર નીકળી ગયો હતો. જેમણે જેમણે આ ઉદ્ગાર સાંભળ્યો તેમણે તેમણે ઉપાડી લીધો હતો. તેઓ સ્વાભાવિક રીતે ખેડૂતોના સરદાર તરીકે ઓળખાવા લાગ્યા હતા. બારડોલીની સમગ્ર લડતનો દોર વલ્લભભાઈના હાથમાં હતો. આ લડતવેળા એકવાર ગાંધીજી આવ્યા હતા. ગાંધીજીને ભાષણ કરવાની વિનંતી કરવામાં આવી હતી પરંતુ તેમણે ના પાડીને કહ્યું હતું કે, અહીંના ‘સરદાર’ વલ્લભભાઈ છે એટલે તેઓ એકલા જ ભાષણ કરી શકે. આમ, ગાંધીજીએ વલ્લભભાઈને રીતસરનું ‘સરદાર’નું બિરુદ આપ્યું હતું. પછી તો તેઓ માત્ર ખેડૂતોના સરદાર ન રહેતાં, સમગ્ર દેશના લોકહૈયામાં ‘સરદાર’નું માનભર્યું સ્થાન પામ્યા હતા.

વલ્લભભાઈનો જન્મ એમના મોસાળ નડિયાદમાં તા. 31-10-1875ના રોજ થયો હતો. તેમનું વતન હતું ખેડા જિલ્લાનું કરમસદ ગામ.

તેમના પિતા ઝવેરભાઈ એક સામાન્ય ખેડૂત હતા. તેઓ રાણી લક્ષ્મીબાઈના લશ્કરમાં અંગ્રેજ સરકાર સામે ઈ.સ.1857 ના સ્વતંત્રતા સંગ્રામમાં લડ્યા હતા. દૃઢતા અને દેશભક્તિ તેમની નસેનસમાં ધબકતી હતી. ગાંધીજીએ કહ્યું હતું : “ખેતરમાં પરસેવો પાડતા ખેડૂતોનું જીવન જ સાચું જીવન છે.” આ ખેડૂતપૂત્રે નાનપણમાં જીવનને ઝીણી નજરે જોયું હતું. ગામડાના જીવનની ઓછપ અને અધૂરપને અનુભવી હતી. આ વાત પિતાની જેમ વલ્લભભાઈએ બાળપણમાં આત્મસાત્ કરી હતી.

ગામની શાળામાં પ્રાથમિક શિક્ષણ લઈ વલ્લભભાઈએ નડિયાદ અને વડોદરામાં ઉચ્ચશિક્ષણ મેળવ્યું હતું. વિદ્યાર્થીવયથી જ તેમનામાં નીડરતા, નેતાગીરી કે દૃઢ સંકલ્પબળનાં બીજ પડેલાં હતાં. એક વાર તેમને કાખબલાઈ થયેલી. ગામના વૈદરાજે ઇલાજ માટે લોખંડના ધગધગતા સળિયા વડે ડામ દેવાનું વિચાર્યું, ત્યારે કુમળું બાળક જોઈ ખુદ વૈદરાજ અવઢવ અનુભવવા લાગ્યા હતા. આ સમયે વૈદરાજના હાથમાંથી ગરમ સળિયો લઈ જાતે જ ગાંઠ પર ડામ દઈ દીધો હતો. જોનારાં સૌ દંગ રહી ગયાં હતાં. તેઓના વિશિષ્ટ ગુણોને વ્યક્ત કરતા બાળપણના આવા તો અનેક પ્રસંગો છે.

વલ્લભભાઈએ કાયદાના અભ્યાસ માટે ઈંગ્લેન્ડ જવા બચત કરી પૈસા ભેગા કર્યા હતા; પરંતુ મોટા ભાઈ વિઠ્ઠલભાઈને લંડન જવા દઈ ભ્રાતૃભાવનું ઉત્તમ ઉદાહરણ પૂરું પાડી અનન્ય પ્રેમ પ્રગટ કર્યો હતો. પછીથી તો વલ્લભભાઈએ સખત પરિશ્રમ અને બુદ્ધિચાતુર્યથી એક સફળ વકીલ તરીકેની નામના મેળવી હતી. એક વખતની વાત છે : વલ્લભભાઈ કોર્ટની કાર્યવાહીમાં વ્યસ્ત હતા, ત્યાં પ્યૂન આવીને એક તાર આપી ગયો. તાર વાંચીને કોઈ જ પ્રતિક્રિયા વગર વલ્લભભાઈએ ખિસ્સામાં મૂકી દીધો. વળી, તેઓ કોર્ટની કાર્યવાહીમાં લાગી ગયા. કાર્યવાહી પૂરી થયા પછી કોઈએ પૂછ્યું : ‘મિ. પટેલ...! શાનો તાર હતો ?’ વલ્લભભાઈએ ધીમેથી જણાવ્યું, ‘મારાં પત્નીનું અવસાન થયું છે !’ આમ, લાગણીને વશ થયા વગર પોતાની ફરજને અડગતાથી અદા કરી હતી.

આમ તો દૂરથી જોનારને વલ્લભભાઈનું વ્યક્તિત્વ એકદમ રૂક્ષ લાગતું. સ્વભાવ પણ બહુ કડક છે એવી છાપ પડતી. પણ એ તેમની બોલી, સચ્ચાઈ અને આખાબોલાપણાના લીધે એમ લાગતું હતું. ખરેખર તો તેઓ નાણિયેર જેવા હતા. નાણિયેર ઉપરથી કઠણ અને બરછટ લાગે પણ અંદરથી મીઠું અને કોમળ હોય છે. તેમના સ્વભાવની ખાસિયત એ હતી કે કોઈનાથી પણ ડરતા નહિ. ભલભલાને પણ કોઈ જ શેહ-શરમ વગર સાચું અને સ્પષ્ટ સંભળાવી દેતા. વળી, તેમની વાણીમાં જોમ-જુસ્સો અને સચ્ચાઈનો રણકો રહેલો હતો.

બારડોલીની લડત વખતે એક પત્રિકા પ્રગટ કરી હતી અને એક જાગ્રત નેતા તરીકે ચેતવણી આપતાં તેમણે લખ્યું હતું : “લડાઈ લડવી હોય, તો લગ્નમાં મહાલવાનું ન પોસાય. કાલ સવારે ઊઠીને તમારે ઊગ્યાથી આથમ્યા સુધી ઘરને તાળાં મારી, ખેતરમાં ફરતાં રહેવું પડશે. છાવણી જેવી જિંદગી ગાળવી પડશે. ગરીબ, તવંગર બધા વર્ગ અને બધી કોમ એકરાગ થઈ, એક ખોળિયે પ્રાણ હોય તેમ વર્તે.

- આપણા હાથેથી એક દમડી સરકારને આપવી નથી, એ નિશ્ચયમાં કાયમ રહેજો, નહિ તો જીવ્યું ન જીવ્યું થઈ જશે અને તાલુકો કાયમના માટે બોજામાં પડશે.”

વલ્લભભાઈ વીર હતા, એટલા જ વિનોદી હતા. મહાદેવભાઈની ડાયરીમાં વિનોદના ઘણા પ્રસંગો નોંધાયા છે. એક વાર મહાદેવભાઈએ ક્યાંક એક શબ્દ વાંચ્યો. શબ્દ હતો - ‘રચનાત્મક ગફલત’, એમને નવાઈ લાગી. રચનાત્મક ગફલત તે વળી કેવી હોય ? પણ સરદાર જેમનું નામ... બીરબલની છટાથી બોલી ઊઠ્યા - “ન સમજ્યા ? આજે તમે દાળ બનાવી હતી, તેવી દાઝેલી દાળ !”

વલ્લભભાઈએ જેલયાત્રા પણ વેઠી હતી. દાંડીયાત્રાના પાંચ દિવસ પહેલાં સાત માર્ચના રોજ અંગ્રેજ સરકારે રાસ ગામમાંથી ધરપકડ કરી. તેમણે અમદાવાદની સાબરમતી સેન્ટ્રલ જેલમાં રાખવામાં આવ્યા હતા. તે વખતે જેલમાં સજા ભોગવી રહેલા આઝાદી જંગના આંદોલનકારીઓએ ગગનભેદી નારાઓથી જેલની દીવાલોને ગજવી મૂકી હતી. સરદારની આ પ્રથમ જેલયાત્રા કેટલી કઠિન હતી, તેનું વર્ણન મહાદેવભાઈની ડાયરીમાં મળે છે. ધરપકડના ત્રીજા દિવસે મહાદેવભાઈ અને આચાર્ય કૃપલાણીજી સરદારને મળવા જેલમાં ગયા હતા, તે વખતે થયેલી પ્રશ્નોત્તરીના થોડા અંશો જોઈએ તો -

“તમને કેવી રીતે રાખે છે ?”

“ચોર-લુટારાની જેમ મને રાખે છે.”

“સૂવાને માટે શું ?”

“એક કાળો કામળો છે, એની ઉપર આળોટીએ છીએ.”

“ખોરાકનું કેમ છે ?”

“ખોરાકનું તો શું પૂછવું ? બપોરે કંઈક જાડા રોટલા ને દાળ, સાંજે રોટલા ને શાક એમ આપે છે. ઘોડાને ખપે તેવું જ હોય છે.”

આઝાદીકાળે આપણા દેશનેતાઓએ કેવી અને કેટલી યાતનાઓ વેઠી હતી, તેની માત્ર આ એક ઝલક છે. સાબરમતી જેલમાં જ્યાં સરદારને કેદ રાખવામાં આવ્યા હતા, તે વિભાગને ‘સરદારસ્મૃતિ વિભાગ’ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

“રાજાઓના તાજ મુકાવ્યા, ધન્ય વીર વલ્લભ સરદાર !” આપણા એક કવિએ આમ વલ્લભભાઈને ‘વીર’નું વિશેષણ આપ્યું. વલ્લભભાઈને મળેલાં વિશેષણોની યાદી લાંબી થાય તેમ છે. તેઓ લોખંડી પુરુષ તરીકે જાણીતા છે. આપણી રાષ્ટ્રભાષાના કવિ હરિવંશરાય બચ્ચને સરદાર માટે અદ્ભુત કવિતાની રચના કરી છે -

“હરેક પક્ષ કો પટેલ તૌલતા,

હરેક ભેદ કો પટેલ ખોલતા

દુરાવ યા છિપાવ સે ઇસે ગરજ,

કઠોર નગ્ન સત્ય બોલતા !

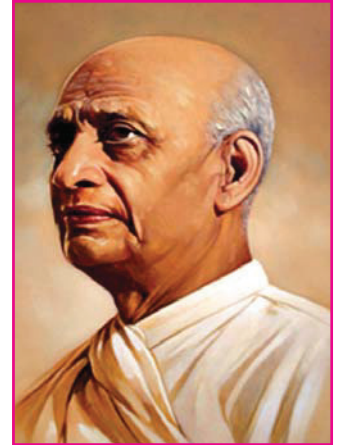
પટેલ હિંદ કી નીડર જબાન હૈ.”

સરદાર જનસમુદાયની નાડના ભારે પારખુ હતા. લોકસમુદાય પર તેમની જબરદસ્ત પકડ હતી, જેને લીધે સંગઠન અને સંચાલનમાં તેમના બુદ્ધિચાતુર્યનાં દર્શન થતાં હતાં. લોકોને થતાં અન્યાય અને દમન સામેની લડતમાં તેઓ હંમેશાં અગ્રેસર રહેતા હતા.

દાંડીકૂચ દરમિયાન લોખંડી મનોબળવાળા સરદારના ઉદ્ગારો જોઈએ તો -

“હવે એક ધર્મયુદ્ધ ખેલવાનું છે, જે દુનિયાએ પહેલાં ક્યારેય નહિ જોયું હોય. બધાં ગુજરાતીઓને ટકોરા મારીને કહી દઉં કે મૃત્યુનો ભય હોય તે જાત્રાએ જતા રહે. પૈસા હોય તે પાલવે તો દેશપલાયન થાય. શરમાવું પડે તેવું કોઈ જ કામ સાચો ગુજરાતી નહિ કરે. ગુજરાતી પ્રજા-સ્વતંત્રતાના ઇતિહાસમાં પહેલું પાનું લખીને મહાયુદ્ધનાં મંડાણ કરશે. પ્રભુ સૌનું કલ્યાણ કરે. ઈશ્વર સૌને સહાય કરે.”

સરદાર એટલે આપણા દેશની ત્રિમૂર્તિ - ગાંધી, સરદાર અને જવાહરલાલ નહેરુ - પૈકીની એક મૂર્તિ. એ યુગના આ ત્રણેય પ્રખર દેશભક્તો. ગાંધીજીએ સત્યને જ આરાધ્યું. સરદારે પાવિત્ર્ય અને નહેરુએ સૌંદર્યનું મહિમાગાન કર્યું. સરદારના ગુરુ ગાંધીજી હતા. સરદારનાં નૈતિકતા, દૃઢ મનોબળ અને વ્યવહારુપણાનાં અનેક ઉદાહરણો ઇતિહાસના સોનેરી પાને લખાઈને પડ્યાં છે. તેમાં ભારતના ગૃહપ્રધાન તરીકે સરદારની ભૂમિકાને તો ઇતિહાસ ક્યારેય ભૂલી શકશે નહિ. ભારતમાં અનેક નાનાં-મોટાં દેશી રજવાડાંઓ હતાં. આ રજવાડાંના ઘણા રાજાઓ પોતાની રીતે સ્વતંત્ર રહેવાના મનસૂબા ઘડતા હતા. તે રાજ્યોના વિલીનીકરણની કપરી અને મહત્વની

જવાબદારી સરદારના શિરે આવી હતી. આ કાર્ય ખૂબ જ મુશ્કેલ હતું. છતાં પણ તેમણે કુનેહપૂર્વક પાર પાડ્યું હતું. જ્યાં સમજાવટથી કામ ચાલ્યું, ત્યાં તેમ કર્યું પણ જ્યાં કડક હાથે કામ લેવાનું બન્યું, ત્યાં કડક પણ દાખવ્યો. ભારતનાં આ તમામ રાજ્યોને લોકશાહી સરકારના માળખામાં સામેલ કરી રાજાશાહીને નાબૂદ કરી હતી અને રાજાશાહીનો વિકલ્પ પૂરો પાડ્યો હતો. આમ, દેશને અખંડતા બક્ષીને તેઓ અખંડ ભારતના શિલ્પી કહેવાયા.

વિનોબા લખે છે : “સરદાર સ્પષ્ટ બોલતા હતા. પ્રહાર કરતાં તે ડરતા નહિ. ભલે કોઈને ગમે તે લાગે. વળી, વળતો પ્રહાર જો પોતાના ઉપર આવે, તો તેથી જરાય ડગમગતા નહોતા.”

ગાંધીજીના અંગત સચિવ મહાદેવભાઈ દેસાઈ સરદાર માટે લખે છે : “ખેડૂતોની ભાષામાં બોલતા સરદારની આંખોમાં અંગારા જેવી ચમક દેખાતી અને વિરોધીઓનો વિનાશ કરી નાખે, તેવી આંધીનું સર્જન તેમની વાણીમાં થતું.”

ગાંધીજીએ સરદારના એક અત્યંત છૂપા સ્વરૂપને છતું કરતાં જણાવ્યું હતું કે, “સરદારની શૂરવીરતા, જવલંત દેશદાઝ અને અનંત ધૈર્યના ગુણોથી તો હું અજાણ ન હતો પણ તેમણે મને જે પ્રેમથી તરબોળ કર્યો છે, તેવા માતૃપ્રેમ જેવા ગુણ માટે સદાય ઋણી છું. મને તેમની લાગણીઓમાં માતાનું સ્મરણ થઈ આવતું. માતા જ દર્શાવી શકે તેવા ગુણોનું મને સરદારે દર્શન કરાવ્યું.”

વલ્લભભાઈ સાદગીપ્રિય હતા. ‘સાદું જીવન અને ઉચ્ચ વિચાર’ તેમનો જીવનમંત્ર હતો. જે પોતાની પુત્રી મણિબહેનને પણ તેમણે વારસામાં આપ્યો હતો. ઉત્તરકાળમાં દીકરી મણિબહેને પિતાની ઊલટથી સેવા કરી હતી. મણિબહેનની પણ સાદગી એવી કે, થીગડું મારેલી સાડી પહેરવામાં પણ તેઓ નાનપ અનુભવતા નહોતાં.

અખંડ ભારતના આ શિલ્પીનું તા. 15-12-1950ના રોજ અવસાન થયું. ચરોતરના એક નાનકડા ગામમાં જન્મીને છેક દેશના નાયબ વડાપ્રધાન અને ગૃહમંત્રી તરીકે સેવાઓ આપનાર સરદારને લાખ-લાખ વંદન !

● શબ્દસમજૂતી

શિરછોગું શિર ઉપર શોભતું છોગું રૂક્ષ બરડ, કઠોરના અર્થમાં દમડી દામ, પૈસાના અર્થમાં ધર્મયુદ્ધ ધર્મ માટે / ધર્મ દ્વારા લડાતું યુદ્ધ વિલીનીકરણ વિલીન કરવું (ઓગાળી નાખવું) દમન જોરજુલમ કાખબલાઈ બગલમાં થતું ગૂમડું ભ્રાતૃભાવ ભાઈ માટેનો ભાવ — લાગણી બિરુદ ઉપાધિ, ઉપનામ

● રૂઢિપ્રયોગ

નાડ પારખવી - મન જાણવું. મનસૂબા ઘડવા - શિર

● ભાષાસજ્જતા

સાદું, સંયુક્ત, મિશ્ર અને સંકુલ વાક્યરચના :

1. સાદું વાક્ય -

ઉદાહરણ : મારી પ્રજા સુખી રહો.

2. સંયુક્ત વાક્ય -

ઉદાહરણ : અતિથિ માટે ખુરશીની વ્યવસ્થા રખાઈ છે, પણ તેઓ નીચે બેસવાનો આગ્રહ રાખે છે.

3. મિશ્ર અને સંકુલ વાક્ય -

ઉદાહરણ : તેમણે કહ્યું, પ્રજાનું હતું અને પ્રજાને આપ્યું ને ? એમાં કયો ઉપકાર કર્યો ? વળી, પૂ. બાપુના ચરણે ધરવાનું અમને તો પરમ સદ્ભાગ્ય સાંપડ્યું.

● સાદું વાક્ય :

સાદા વાક્યમાં સામાન્ય રીતે ઓછામાં ઓછું એક ક્રિયાપદ કે એક ઉદ્દેશ-વિધેય હોય છે.

● સંયુક્ત વાક્ય :

સંયોજકથી જોડાયેલાં વાક્યોને સંયુક્ત વાક્ય તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

ધ્યાનમાં એ રાખવાનું કે, આ રીતે જોડાયેલાં વાક્યો પોતે સ્વતંત્ર રીતે ટકી શકે એવાં હોવાં જોઈએ. એટલે કે બંને સમાન મોભો ધરાવતાં હોવાં જોઈએ. એક વાક્ય બીજા વાક્ય ઉપર આધાર રાખતું હોવું જોઈએ નહિ, એ વાક્ય માત્ર સંયોજક વડે જોડાયેલાં હોવાં જોઈએ. જો એમ હોય તો એવી વાક્યરચનાને સંયુક્ત વાક્યરચના કે સંયુક્ત વાક્ય કહે છે.

સંયુક્ત વાક્યો અમુક સંયોજકના ઉપયોગથી બને છે; જેમકે, ને, અને, પણ, છતાં, તોપણ, છતાં પણ, તેમ છતાં, કે, અથવા, અથવા તો, કાં તો, એટલે, માટે, તેથી, નહિતર, કેમકે, કારણ કે વગેરે.

● મિશ્ર અને સંકુલ વાક્ય :

એક વાક્યને કેન્દ્રમાં રાખી અન્ય વાક્યો એના વિસ્તરણ રૂપે જોડાયેલાં હોય, ત્યારે એ સંકુલ વાક્ય કે મિશ્રવાક્ય ગણાય.

આવાં વાક્યો વચ્ચે મુખ્ય-ગૌણનો સંબંધ હોય છે આવાં વાક્યો પણ અમુક સંયોજકોના ઉપયોગથી બને છે; જેમકે, ‘કે’, ‘જે...તે’, ‘જેવું...તેવું’, ‘જ્યારે...ત્યારે’, ‘જેમ...તેમ’, ‘જ્યાં સુધી...ત્યાં સુધી’, ‘જો...તો’, ‘જ્યાં...ત્યાં’, ઘણીવાર જે...તે જેવામાં ‘જે’ લોપ પણ થઈ શકે છે. કેટલીક વાર મુખ્ય વાક્યમાં ‘એ’, ‘એવું’, ‘એટલું’, જેવાં પદ હોય તો ગૌણ વાક્ય એની સાથે જોડાઈ જાય છે. બીજા કોઈ સંયોજકની જરૂર પડતી નથી. સંકુલ વાક્યમાં ગૌણ વાક્ય એ મુખ્ય વાક્યના વિસ્તાર રૂપે કે ક્રિયાવિશેષણ તરીકે અથવા કર્મ કે શરતને સ્થાને આવે છે, એટલે કે મુખ્ય વાક્યને આધાર રાખી એનો વિસ્તાર થાય છે.

● સામાસિક શબ્દો :

નીચેના શબ્દો વાંચો : ‘શિરછોગું’, ‘સ્વાતંત્ર્યસંગ્રામ’, ‘દેશભક્તિ’, ‘ખેડૂતપુત્ર’, ‘દાંડીયાત્રા’,

તમે જોશો કે ઉપરના બે શબ્દો મળીને એક શબ્દનું રૂપ પામ્યા છે. પહેલા શબ્દમાં ‘શિર’ અને ‘છોગું’ એવા બે સ્વતંત્ર શબ્દો ભેગા મળીને ત્રીજો જ વિશેષ અર્થ પ્રગટ કરી આપે છે. એવું જ બીજા શબ્દમાં ‘સ્વાતંત્ર્ય’ અને ‘સંગ્રામ’ એવા બે જૂજવા શબ્દોમાંથી ‘સ્વાતંત્ર્યસંગ્રામ’ શબ્દ બન્યો છે. વ્યાકરણની ભાષામાં આવા શબ્દો સામાસિક શબ્દો કહેવાય.

● અભ્યાસ

1. નીચેના દરેક પ્રશ્નના ઉત્તર માટે આપેલા વિકલ્પોમાંથી સાચો વિકલ્પ પસંદ કરી સામેના ☐ માં દર્શાવો :

- (1) કયો પ્રસંગ વલ્લભભાઈની ઉદારતા બતાવે છે ? ☐
 (ક) મોટાભાઈને વિદ્યાભ્યાસ માટે લંડન મોકલવા.
 (ખ) કોર્ટની કાર્યવાહીમાં પત્નીના અવસાનનો તાર મળવો.
 (ગ) કાખબલાઈ પર જાતે જ સળિયા વડે ડામ દેવો.
 (ઘ) દેશી રજવાડાંઓનું વિલીનીકરણ
- (2) હરિવંશરાય બચ્ચને વલ્લભભાઈને શેની ઉપમા આપી હતી ? ☐
 (ક) ખેડૂતોના સરદાર (ખ) લોખંડી પુરુષ
 (ગ) વીર વલ્લભભાઈ (ઘ) હિંદ કી નીડર જબાન
- (3) આપણા દેશની ત્રિમૂર્તિમાં કોનો સમાવેશ થતો નથી ? ☐
 (ક) મહાત્મા ગાંધીજી (ખ) સરદાર વલ્લભભાઈ
 (ગ) જવાહરલાલ નેહરુ (ઘ) લાલબહાદુર શાસ્ત્રી
- (4) વલ્લભભાઈનો જીવનમંત્ર શો હતો ? ☐
 (ક) સત્ય (ખ) અહિંસા (ગ) સાદું જીવન અને ઉચ્ચ વિચાર (ઘ) પ્રેમ

2. નીચેના દરેક પ્રશ્નનો એક-એક વાક્યમાં ઉત્તર લખો :

- (1) ગાંધીજીની દૃષ્ટિએ સાચું જીવન કોનું છે ?
 (2) વલ્લભભાઈએ ઉચ્ચશિક્ષણ ક્યાં મેળવ્યું હતું ?
 (3) કાયદાનો અભ્યાસ કરવા વલ્લભભાઈએ કેવી રીતે પૈસા ભેગા કર્યા ?
 (4) કોની વાણીમાં જુસ્સો અને સચ્ચાઈનો રણકો હતાં ?
 (5) વલ્લભભાઈના સ્વભાવને શાની ઉપમા આપવામાં આવી છે ?

3. નીચેના પ્રશ્નોના મૌખિક રીતે ઉત્તર આપો :

- (1) વલ્લભભાઈને ‘સરદાર’નું બિરુદ કોણે અને ક્યારે આપ્યું ?
 (2) વલ્લભભાઈ બાળપણથી જ નીડર હતા, એવું આપણે કયા ઉદાહરણ પરથી કહી શકીએ ?
 (3) વલ્લભભાઈનો ભાઈ માટેનો પ્રેમ કઈ ઘટનામાંથી પ્રગટ થાય છે ?
 (4) કોર્ટની કાર્યવાહી દરમિયાન વલ્લભભાઈને મળેલા તારમાં શા સમાચાર હતા ? વલ્લભભાઈના કયા પાસાને આ ઘટના પ્રગટ કરે છે ?

(5) વલ્લભભાઈની રમૂજવૃત્તિ કયા-કયા પ્રસંગોએ જોવા મળે છે ?

(6) રજવાડાના વિલીનીકરણની યોજનાને લેખક કપરી શા માટે ગણાવે છે ?

● સ્વાધ્યાય

1. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર લખો :

- (1) ‘વલ્લભભાઈના જીવનમાં બારડોલીની લડતનું આગવું અને અનોખું મહત્ત્વ છે’, - એમ લેખક શા માટે કહે છે.
- (2) ‘ખેડૂતોનું જીવન જ સાચું જીવન છે’ એમ ગાંધીજીએ શા માટે કહ્યું છે ?
- (3) પાઠને આધારે તમે વલ્લભભાઈના વ્યક્તિત્વની કઈ-કઈ વિશેષતાઓ તારવી શકો ?
- (4) લેખકે કયા ત્રણ દેશભક્તોને ‘ત્રિમૂર્તિ’ સાથે સરખાવ્યા છે ? એ ત્રણેય દેશભક્તોની લાક્ષણિકતા વિશે જણાવો.
- (5) પાઠમાં આપવામાં આવેલ વલ્લભભાઈનાં ભાષણોના અંશોમાંથી તમને કઈ વાત ખૂબ જ ગમી ?

2. નીચે આપવામાં આવેલ શીર્ષકને આધારે પાંચ-છ વાક્યો લખો :

- (1) બારડોલીની લડત :
- (2) નીડર વલ્લભભાઈ :
- (3) અખંડ ભારતના શિલ્પી વલ્લભભાઈ :

3. નીચે ઉલ્લેખવામાં આવેલા પ્રસંગોની સામે વલ્લભભાઈનાં જીવનમાં પ્રગટતા ગુણનો ઉલ્લેખ કરો :

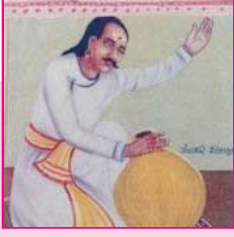
- (1) વૈદ્યરાજે ઈલાજ માટે લોખંડના ધગધગતા સળિયા વડે ડામ દેવાનું કહ્યું. કુમળું બાળક જોઈ ખુદ વૈદ્યરાજ અવદબ અનુભવવા લાગ્યા. આ સમયે વૈદ્યરાજના હાથમાંથી ગરમ સળિયો લઈ જાતે જ ગાંઠ પર ડામ દઈ દીધો :
- (2) વલ્લભભાઈએ કાયદાના અભ્યાસ માટે ઈંગ્લેન્ડ જવા બચત કરી પૈસા ભેગા કર્યા હતા; પરંતુ એમણે પહેલાં મોટા ભાઈ વિક્રલભાઈને લંડન જવા દીધા :
- (3) એક વાર મહાદેવભાઈએ ક્યાંક એક શબ્દ વાંચ્યો. શબ્દ હતો : ‘રચનાત્મક ગફલત’. એમને નવાઈ લાગી. રચનાત્મક ગફલત તે વળી કેવી હોય ? પણ સરદાર જેમનું નામ. બીરબલની છટાથી બોલી ઊઠ્યા : “ન સમજ્યા ? આજે તમે દાળ બનાવી હતી, તેવી દાઝેલી દાળ !” :

● પ્રવૃત્તિ

- (1) વલ્લભભાઈના જીવનપ્રસંગો મેળવીને વર્ગમાં વાંચો.
- (2) વલ્લભભાઈના જીવનના પ્રેરક પ્રસંગોને નાટ્યસ્વરૂપે રજૂ કરો.
- (3) ‘સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલનાં ભાષણો’ પુસ્તક વિશે તમારા શિક્ષક પાસેથી જાણો.

16. સુદામો દીઠા શ્રીકૃષ્ણદેવ રે !

પ્રેમાનંદ

સમય : ઈ.સ. સત્તરમી સદી

મહાકવિ પ્રેમાનંદ વડોદરાના વતની હતા. તેઓ ઉત્તમ કથાકાર અને માણભટ્ટ હતા. માણ ઉપર થાપ આપીને કથાને પઠન, ગાયન અને અભિનય દ્વારા રજૂ કરીને તેમની રચનાઓ તેમણે લોકસમુદાયમાં ગુંજતી કરી હતી. રામાયણ, મહાભારત અને પુરાણોમાંથી કથાવસ્તુ-પ્રસંગો લઈને તેમણે તત્કાલીન ગુજરાતી વાતાવરણને જીવંત રીતે નિરૂપીને આખ્યાનને એક નવું જ રૂપ આપ્યું છે. ‘ઓખાહરણ’, ‘ચંદ્રહાસ આખ્યાન’, ‘અભિમન્યુ આખ્યાન’, ‘સુદામાચરિત્ર’, ‘કુંવરબાઈનું મામેરું’, ‘નળાખ્યાન’, ‘રણયજ્ઞ’, ‘દશમસ્કંધ’ વગેરે વિવિધ રસોથી સભર આખ્યાનો આપીને તેમણે ગુજરાતી આખ્યાન-કવિતાને સમૃદ્ધ કરી છે. પાત્રાલેખન, વર્ણન, રસનિરૂપણ, ભાષાકર્મ - એમ સર્વ રીતે એમનાં આખ્યાનો ગુજરાતી ભાષાની ઊંચી સંપદા-સંપત્તિ બની રહે છે. માનવસ્વભાવની વિવિધ લાગણીઓનું સરસ રીતે નિરૂપણ કરવામાં તેઓ કુશળ કલાકાર છે. આખ્યાનો દ્વારા એમણે પ્રજાકીય સંસ્કારોને સાચવવાનું અને પોષવાનું કામ પણ કર્યું છે. આપણા ઉત્તમ આખ્યાનકવિ હોવાને કારણે તેઓ ‘કવિ-શિરોમણિ’નું માન પામ્યા છે.

ભાગવતના દશમસ્કંધમાં આવતી કથા પરથી પ્રેમાનંદે મૂળ કથાનકમાં ફેરફાર - ઉમેરણ કરીને રચેલું ‘સુદામાચરિત્ર’ જનમનરંજન અને રસનિષ્પત્તિનું સુંદર આખ્યાનકાવ્ય છે. પ્રસ્તુત કાવ્યખંડ ‘સુદામાચરિત્ર’ના સાતમા કડવાનો છે. કૃતિની શરૂઆતમાં શ્રીકૃષ્ણના વૈભવનું વિસ્તારપૂર્વક વર્ણન કર્યું છે. દ્વાર પર સુદામા આવ્યા છે, એવા સમાચાર સાંભળતાં જ શ્રીકૃષ્ણ સફાળા ઊઠીને સુદામાને દોડતા મળવા જાય છે - તે પ્રસંગમાં શ્રીકૃષ્ણનું ગતિશીલ અને ભક્ત-સખાને મળવા જવાની તત્પરતાનું સુંદર ચિત્રણ કર્યું છે. પોતે દ્વારિકાના રાજા છે, તે ભૂલીને દીનહીન બાલસખા - ભક્ત સુદામાને આલિંગનથી ભેટતા શ્રીકૃષ્ણનું ઉદાર, નિર્દોષ અને મૈત્રીધર્મને નિભાવતું ચરિત્ર આકર્ષક છે; તેથી આ ખંડ સખ્યભાવ અને આતિથ્યભાવનાનું ઉત્તમ કાવ્ય બની રહે છે.

સૂતા સેજ્યાએ અવિનાશ રે, આઠ પટરાણી છે પાસ રે;
રુકિમણી તળાંસે પાય રે, શ્રીવૃંદા ઢોળે વાય રે. 1
ધર્યું દર્પણ ભદ્રાવતી નારી રે, જાંબુવતીએ ગ્રહી જલધારી રે;
યક્ષકર્દમ સત્યા સેવે રે, કાલંદ્રી તે અગર ઉખેવે રે. 2